

REFORMÁCIÓ

HÖRCSIK RICHÁRD

1517–2017 – A reformáció hatása napjainkban*

Tisztelt Rektor Úr!

Kedves Doktoranduszok! Hölgyeim és Uraim!

E lőször is gratulálok a konferencia szervezőinek, mert rendkívül találó címet választottak: *Teológus Tavasz*. Jó az időzítés, hiszen március van. A tavasz az emberi természet örök körforgásában mindig az újrakezdést, a *megújulást* jelenti. S nekünk, akik a kollégium ódon falai között élünk és dolgozunk, szinte magától értetődő, hogy *a lélek megújulásáról* beszéljünk. Ráadásul ennek az évnek a kezdete különösen fontos számunkra, reformátusoknak, hiszen 2017-ben a reformáció 500. évfordulóját ünnepeljük. S mivel – hitem szerint, akik itt vagyunk, mi mindnyájan – a reformáció örökségét hordozzuk, ezért számunkra szinte kötelező a „*semper reformandi*” világában az egyház és tagjainak megújulásáról szólni! „*Teológus Tavasz – üljatok meg lelketekben és elmétekben (Ef 4,23) – az egyház megújulása a reformációra emlékezve*” – olvashatjuk a kétnapos rendezvény meghívóján. Ezért tehát többszörösen találó a konferencia címe.

Számomra pedig megtisztelő, hogy a tavasz, a lelki megújulás gondolatvilágában, éppen a reformációra emlékezvén tehetem mindezt. Hiszen a reformáció önmagában véve is erről szól: az egyház megújulásának a történetét tárja elénk. S ha komolyan vesszük a konferencia címében lévő felhívást a megújulásra, akkor nem árt visszatérnünk azokhoz az 500 éves gyökerekhez, amelyek a reformáció jelentik számunkra.

Ezért köszönöm, hogy rövid előadásomban szólhatok *a reformáció hatásáról*. Amikor megkaptam a felkérést, azonnal igent mondtam, hiszen egy egyháztörténész számára, akinek kutatási területe a 16. század, ez nem jelenthet nagy problémát. De az előadásom címének van egy másik része is, ami így hangzik: „napjainkban”! Azt hiszem, itt meg kell állnunk egy pillanatra. Mert azt senki sem vonja kétségbe, hogy volt reformáció, hogy hatással volt a világra, Európára, Magyarországra. De azt, hogy a reformáció eseményei után 500 évvel lehet-e még beszélni annak hatásáról, sokan megkérdőjelezik. Úgy is feltehetném a kérdést, *nem butaság-e a reformáció hatását keresni napjainkban?* Egyáltalán, kimutatható-e

* Nyitó előadásként elhangzott a DRHE Doktorandusz Önkormányzata, az MRE Doktorok Kollégiuma és az MRE Református Közéleti és Kulturális Központja által megrendezett I. Teológus Tavasz konferencián. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2017. március 10. A közölt szöveg az előadás szerkesztett változata. Kiadásra előkészítette: Jenei Péter.

egy 16. századi történelmi eseménynek a 21. századi hatása? Amikor a felgyorsult világunkban annyi hatás ér és ért bennünket, csak az elmúlt 25 vagy akár 100 év során, hogy ember legyen a talpán, aki különbséget tud tenni a hatások eredete között. A mai modern világunkban igazán nehéz visszavezetni, hogy az „-izmusok”, áramlatok és mozgalmak milyen mértékben befolyásolják életünket.

De ha már elvállaltam az előadásomat, akkor nyilván azzal a szándékkal tettem mindezt, hogy beszéljek a reformáció mai hatásairól. Van miről beszélünk, hiszen 500 év elmúltával is nyugodtan kijelenthetjük, hogy szinte nincs olyan területe életünknek, ahol ne lenne jelen a reformáció – legfeljebb nem tudunk róla. Így van ez a magánéletünkben, így van ez a munkánkban, így van ez a köz dolgaiban, vagy éppen a helyi- meg a nagy politikában. A reformáció nem pusztán egy olyan szellemi mozgalom volt, amelynek voltak ugyan követői, aztán 50–70 évig még emlékeztek rá, s aztán feledésbe merült, mint oly sok történelmi áramlat, egy a sok közül. Nem! Hanem annál sokkal több volt. Egyfajta különös történelmi korszakváltás. Nem annak indult, mégis azzá lett, mert Isten ez alkalommal (is) belenyúlt az emberiség, az öreg kontinens történetébe. A reformáció teljesen átrendezte az Isten-ember vertikális, illetve az ember és ember horizontális, egymáshoz való viszonyát. S lett egy új korszak, lett egy új Európa, nemzetállamok, nemzetegyházak. Lett új életfelfogás, új életstílus, lett új gazdaság. Lett új kultúra, közösségi életfelfogás. A reformáció az újkor hajnalán egy sor olyan társadalmi, gazdasági folyamatot indított el, amelynek hatásai 500 év múltán is érezhetőek az egyén és a közösség életében egyaránt. Nemcsak érdemes, hanem kell is a reformáció hatásairól beszélni 2017-ben. Különösen aktuális téma ez a jelenkori európai politikában, amikor az unió állam- és kormányfői Rómájában a háború utáni kontinens „sikertörténetére”, azaz az Unió születésének 60. évfordulójára készülnek emlékezni, miközben eddigi legnagyobb válságát éli át (gondoljunk csak a Brexitre vagy a migrációs válságra). S éppen egy alapvetően erkölcsi válságban gyökerező, de sokféle – identitásbeli, kulturális, demográfiai, gazdasági, társadalmi és politikai – kihívásokkal küszködő Európában úgy vélem, hogy nekünk, protestánsoknak, a reformáció örököseinek igenis kötelességünk emlékeztetni a kontinens vezetőit a reformáció máig élő, ható és megtartó erejére.

A reformációról röviden

1517. október 31. A reformáció kezdetét hagyományosan ehhez a dátumhoz kötjük, amikor Luther Márton Wittenbergben kifüggesztette 95 pontját. Tudjuk, hogy az egyház történetében már korábban is voltak (Lutherhez hasonló szándékkal) olyan teológusok, akik az egyház megújítását szorgalmazták. Elég, ha Wycliffe-re vagy Husz Jánosra gondolunk. Mégis Luther említett tézisei indították el azt a folyamatot, aminek köszönhetően újjászületett az egyház. A *reformálni* szó maga is jelzi ezt a szándékot – visszaigazítani az eredetihez mindazt, amit az ember elrontott. Luther és reformátor társai saját hitbeli felismerésükből fakadóan kritizálták a római egyház akkori gyakorlatát, hittételeit, hierarchiáját.

Azt is tudjuk, hogy kezdetben szó sem volt arról, hogy a reformátorok valamiféle új egyházat hozzanak létre. Ez ellentétben van azzal a téves szemlélettel, amit a római katolikus teológia hirdet, és a reformáció helyett a *hitújítás* szavát használják. A reformátorok pusztán vissza akartak térni az eredeti, a bibliai gyökerekhez, és ennek érdekében fejtették ki kritikájukat. Számukra alapvető lépés volt, hogy az emberi élet minden lehetséges területét az Ige mértéke alá kell vonni. Ebben a döntő a Szentírás (Sola Scriptura), egyedül ez lehet életünk zsinórmértéke. Minden, ami emberi kitaláció (pl. pápai enciklika, tradíció stb.), az akadályozza az Istennel való kapcsolatunkat. Pestiesen szólva: a reformátorok szívét és szemét a Szentírás nyitotta fel, amikor leültek és eredetiben végigolvasták azt. Összehasonlították az egyház akkori tanításaival, és szembeötlő volt a különbség. Rájöttek arra, hogy az egyház 1000 év alatt egy hatalmas barikádot épített fel Isten és az európai polgár között. Ebből bizony jól jövedelmező üzletet és pozíciót építettek fel. Felnagyították saját közbenjáró szerepüket, miközben igyekeztek bekebelezni a politikai hatalmat. (Lásd az investitúraharcot.)

A reformátorok lebontották ezt a falat. Felfedezték, hogy a hit Isten adománya, s nem az egyházé. Az üdvösség csak a hit által és nem egyéb segédeszközökkel érhető el (Sola Fide, Sola Gratia). Az út pedig Istenhez egyedül Krisztuson keresztül vezet (Solus Christus), nincs szükség apró- és egyéb szentekre, minden más pótcselekvés (mint a búcsúcédulák árusítása).

Isten személyesen szólítja meg az embert. Gondoljunk csak bele, mit jelentett a reformáció a középkor végi európai polgárnak? A középkor végi polgárok alapvető életérzése volt a félelem. Félték a haláltól. Félték a pestistől, ami minden évszázadban megtizedelte a kontinens lakosságát. Rettegtek a háborúktól, amelyek minden században végigtizedelték a kontinens lakosságát. Félték az éhínségtől. (Ha megnézzük Dürer képeit, különböző formációkban láthatjuk a leselkedő halált.) A polgár bement a templomba és kérdezte az egyháztól: Kicsoda ment meg engem a haláltól? Hogyan lehetek bizonyos az üdvösségemben? „Kicsoda szabadít meg? Hogyan találok egy kegyelmes Istent?” – kérdezték, mint ahogy Luther lelkéből is felszakadt ez a kétségbeesés! De a középkori egyház néma maradt, ha meg is szólalt, latinul tette azt, amit meg nem értettek a polgárok. A reformációval jött egy új hang, a polgárok elkezdték érteni a prédikációt, már csak annál az egyszerű oknál fogva, mert anyanyelven szólt a prédikáció! Tartalmát tekintve hamar rájöttek, hogy Isten nem borzasztó, nem félelmetes, hanem kegyelmes. Krisztus által. A reformáció alapvető életérzése az öröm, a felszabadultság volt. (Jól látjuk ezt Lucas Cranach vagy Rembrandt képein.)

A reformáció elsősorban az egyház megújulásának a története. Ha csak ennyi lett volna, azaz mindössze egyházi és teológiai forradalom, akkor is jelentős lett volna az emberi kultúrára tett hatása. Ám ennél többről volt szó! A reformáció civilizációs korszakalkotó szerepe abban rejlik, hogy meghirdette az emberi gondolkodás szabadságát, az egyén méltóságát és felelősségét, úr és jobbágy, azaz minden ember egyenlőségét Isten szemében. A protestáns gazdaságetika alapozta meg a Nyugat gazdasági felemelkedését, pénzgazdálkodását és kereskedelmét, a reformáció alapozta meg a modern európai demokrácia értékrendszerét és elveit, s tette mind nyilvánvalóbbá az európai társadalmi berendezkedés változásának

szükségességét. Elindította a politikai közgondolkodás változásait, ugyanis Kálvin tanításának foglatában, az *Institutió*ban ott van a mai európai társadalmi berendezkedés alapját képező önrendelkezés és önkormányzatiság gondolata is.

A közösségek a korábbi felülről jövő gyámkodás helyett elkezdték saját magukat igazgatni (a gyülekezetek csakúgy, mint tágabb értelemben a városok vagy a nemzetek közösségei). A reformáció a privilégiumok garmadát döntötte le, kezdve az állam és egyház szétválasztásával, megszűntette az egyház, a papság gyámkodását a politikában. A „zsarnokölés” elméletével ledöntötte a *türannosz* privilégiumát. Elindította a nemzetek és felekezetek függetlenségét, szabadságát.

A gazdasági életet új alapokra helyezte, megszűntette a „Business-Church” – az üzletegyház privilégiumát. S ezzel elindult Európa egy új gazdasági fellendülés útján. A művelődés, a kultúra területén is korábbi „kiváltságokat” szüntetett meg. A „*seminarium ecclesiae*” gondolata megteremtette azt az egyetemes európai oktatási hálózatot, amelyhez minden polgár hozzáférhetett. Nem sorolom tovább! Talán ebből is látni, hogy a reformáció az egyházat nemcsak „visszaalakította” küldetésének eredeti formájához, hanem ezzel egy időben az Öreg Kontinentst teljesen „átalakította”, átformálta. (Benne társadalmat, gazdaságot, kultúrát és talán a legfontosabbat: az egyén életét.) Mindez olyan mélységeiben hatott Európára, hogy évszázadokon át is befolyásolta annak történelmét, sorsát. Ma is jelen van az Öreg Kontinens mindennapjaiban, 500 éve, az általa gerjesztett vagy inspirált elméleti és gyakorlati folyamatokban egyaránt.

A reformáció hatásának fontosabb jellemzői

S végül vegyük számba, hogy személyes életünkben, a körülöttünk lévő környezetünkben (család, munkahely, közélet, politika stb.) mennyire van jelen a reformáció öröksége. Tudatosítani kell bennünk, protestánsokban, akik hitünkben, életmódunkban, szokásainkban „élő letéteményesei” vagyunk a reformációnak, hogy ebből az örökségből melyek azok, amelyek számunkra követendőek. A protestáns hagyományokra, tradícióra azért lehetünk büszkék, mert ez sohasem megkövült béklyót, hanem állandó megújulást, felfrissülést jelentett viselőinek.

1. A társadalom – a nagyobb közösség, ahol élünk. Különösen az 1989/90-ben zajlott rendszerváltozás után nőtt meg a polgárok affinitása a közügyek, a politika iránt. Milyen legyen a viszonyunk a „felsőbbiséghez?” örök kérdés, ami manapság úgy csapódik le, hogy milyen legyen a viszony – a miniszterekhez, egy kormányhoz; vagy éppen a helyi hatalmakhoz, polgármesterhez?

Manapság kialakult egy „apolitikus” magatartás. Ez sokszor a csendes beleegyezést, beletörődést jelenti: „Úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna.” „Ahogy lesz, úgy lesz” – mondja a sláger, de ez a magatartás nem reformátori és nem református. Nem azért, mert nekünk, protestánsoknak mindenáron protestálni kell. Nem! Mit mond Kálvin? „*A felsőbbiségek Istentől vannak (Róma 13), ezért engedelmeskedni kell nekik, hiszen Isten nevében lépnek fel (vagyis kijár a feltétlen tisztelet!)*” De mit kell cselekedni, amikor a felsőbbiség visszaél a ráruházott hata-

lommal? Túrjunk birka módra? Nem! Ellene kell állni! Az ellenállás akkor kötelező, amikor az állami követelmények megsértik az Istentől elvárt jogot:

- a) A felsőbbiségek soha nem uralkodhatnak az ember lelkiismerete felett. Isten előtt mindig szabadok vagyunk.
- b) Amikor az állam átlépi a saját határait, akkor Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint az embernek.

Hadd álljon itt egy részlet a 17. században élt Séllyei Balogh István prédikátortól: *„Gondoljátok meg, hogy az ország, melyben uralkodtok, nem varratott gallérotokhoz, ha istentelenül kezdenek élni, az Isten hamar elszakasztja tőlük az országot... az ország lakosai nem a Magistratusok, Fejedelmek számári, hanem Istennek népei...”* Ennek a markáns kritikának az alapjai nem Che Guevara, nem is Mao forradalmi tézisei! A reformáció nem ad legalitást a magánforradalmaknak. A mindenkori ellenállás, protestálás alapja egyedül a Szentírás lehet. Manapság sokszor látjuk a politikában vagy éppen a helyi közösségek ügyeinek intézése közben a bátor politikai kiállás hiányát, de a megoldás nem a magamegadó passzivitás. A felsőbbiséghöz való viszonyunk alapja és mozgatója mindig a Szentírás kell hogy legyen.

2. A társadalmi aspektus másik izgalmas területe az önkormányzatiság. Mert az emberi kapcsolatokban nemcsak a vertikális (a felsőséggel való) kapcsolat a fontos, hanem a horizontális is, vagyis az önkormányzatokban lévőekkel való együttélés. Milyen legyen a kapcsolatrendszerem a közösségben, a közért dolgozók, munkálkodók körében, a helyi önkormányzatban? Vajon részt vegyek-e mint református polgár (lelkész vagy presbiter) az önkormányzat munkájában?

A protestantizmusban benne rejlik egy bizonyos individualizmus vagy perszonalizmus, mely onnan ered, hogy a protestáns személyiség a saját lábán kíván Isten elé állni, és az Ő dolgait saját szemével akarja szemlélni. A reformáció arra ösztönözte a polgárokat, hogy teljesen maguk intézzék a sorsukat, nemcsak a hitéletben, hanem a közösség ügyeiben is: a lakóhelyen vagy az adott társadalmi környezetben. A 17. századtól a presbitériumok előfutárai voltak a polgári társadalom civil szerveződéseinek, így a 19. században átszervezett önkormányzatoknak, polgári egyesületeknek. Ennek a polgári önszerveződésekben való részvételnek a mozgatója másik reformátori princípium: a „jó sáfárság” gondolata, ami különösen a magyar protestantizmus számára volt fontos irányelv. Hadd álljon itt Tolnai F. István egyik prédikációs részlete: *„A mi szegény hazánk is, minket maga javára, nem veszedelme mosolygására szüle. Ha ezért magunkat szolgálatjából, és szíves mellette való forgolódásunktól megvonszunk – magános javunkat tevénk fel, csak javát és csöcsit szopjuk. Hazánkra erőszakot tészünk, ami övé, azaz magunkat tőle erőszakkal elvevén... Adócai vagyunk a hazának annyival, amennyit tőle vöttünk. De tőle vöttük mind magunkat, személyinkben, mind javainkban...”*

A református keresztyén polgár nem a maga gyönyörűségére, hanem az Istentől kapott javak (bölcsség, eszeség, vagyon stb.) jó sáfaraként vállal a közösségben feladatot. S ebben a zsinórmérték nem a pénz, a rang, a hatalom, hanem a Szentírás!

A közösségért érzett felelősség egy magasabb foka a hazaszeretet. Nem valami féle romantikus nacionalizmus ez. Milotai Nyilas István írja: *„Isten áldotta boldog*

ember az, kiben az ő Istenhez való kegyességének és Hazájában való szeretetinek fáklyái lobognak...” A magyar reformátorok prédikációiban sorra jelenik meg az „édes Haza” szeretetére való buzdítás. A reformáció az egészséges hazaszeretetre hív fel. Ennek hiányát ma sokfelé tapasztaljuk.

A közösségért érzett felelősség további reformátori megnyilvánulásai a tolerancia, az igazságosság, az egységre való törekvés.

3. A reformáció a gazdaságban is alapvető, szemléletbeli változást hozott. Max Weber kiváló közgazdász-történész tárta fel a kálvinizmus és a polgári gazdaság egymásra gyakorolt hatását.

Az első és talán a legfontosabb szemléletbeli változás az volt, *ahogyan a reformátorok a munkára tekintettek*. Hatalmas, a gazdasági fejlődést ösztönző fordulat volt a munka értékének, Istennek tetsző voltának felismerése. Kialakult egy olyan közgazdasági szellem, miszerint a hívő ember Isten dicsőségére szakadatlanul dolgozik és gyűjt. Ilyenek vagyunk mi. A felgyűlt tőkét pedig nem tékozolja el, hanem ügyes vállalkozásokban kamatoztatja. Ez lett a motorja például az észak-amerikai, az angliai, a holland gazdaság hihetetlen fejlődésének. Hadd álljon itt egy korabeli, puritán gondolkodó mondása: „Az Úristen azért adott az embernek eszet, hogy ne rajta üljön, hanem hogy használja is!” Ehhez párosult az a puritán munkaeтика, amely azt állítja: nemcsak a főnöknek tartozom elszámolással, hanem Istennek is. Mint munkavállaló nemcsak saját gyönyörűségemre vagy családom fenntartására dolgozom, hanem azzal Istent dicsőítem; vállalkozó tevékenységemmel kamatoztatom a nékem adott talentumot.

De ugyanilyen fordulatot hozott a reformátoroknak *a kamattal, uzsorával és banki tevékenységgel* kapcsolatos nézetei is. Kálvin engedélyezte a kamatszedést (tisztességes formában). De lopásnak tekintette azt, ha valaki saját haszonra kért pénzt úgy, hogy nem adott a haszonból a kölcsönzőnek. Kálvin János elméleti különbséget tett a fogyasztási és a produktív kölcsön között. Mivel a fogyasztási kölcsön a megélhetést segíti, nem járhat érte kamat. A produktív kölcsön esetén viszont, amit valamilyen vállalkozásra adnak, és amellyel az adósnak módjában áll nyereséghez jutni, jogos lehet a jutalmazás, a kamat. Ezzel Kálvin a modern polgári kapitalizmus fejlődésére tett nagy hatást.

Max Weber szerint a pénz produktivitásának felismerése és bizonyítása Kálvin egyik legnagyobb horderejű gazdaságelméleti újítása volt. Az ipari és kereskedelmi tevékenységet, s az ebből származó tisztességes tőkegyarapítást is az Isten dicsőségének szempontja alá helyezte, ezzel lendületet adott az üzleti vállalkozás szellemének.

4. **Kultúra és oktatás.** A reformáció kezdetektől fogva kettős missziót vállalt Európában: programjában a tiszta igehirdetés szolgálata és a népművelés szorosán összekapcsolódott. A reformátorok ugyanis felismerték, hogy az írástudó emberekhez könnyebb eljuttatni az Ige üzenetét, ugyanakkor a műveletlenségben sokféle babona és bűn gyökerét látták. Az Ige célba juttatásának számtalan új eszköze (a könyvnyomtatás, a traktátus vagy vallásos írások megteremtése, a közoktatás) megteremtette Magyarországon a nemzeti irodalmi nyelvet; a nemzeti

könyvnyomtatást és -kiadást, a sajtót; az oktatási hálózat kiépítését. Felszabadították a tudományokat a középkori egyház gyámkodása alól. A tudományos kutatás szabadsága közkinccsé lett.

A reformáció talán legszembetűnőbb változást az oktatás és a kultúra területén hozott. Legnagyobb teljesítménye az új típusú iskoláztatás megteremtése volt, amelynek minden fokán, néhány évtized alatt bevezették az anyanyelvi oktatást, és lehetővé tették a széles néprétegek előtt a művelődést. A korábbi századok elitizmusával szemben szabaddá lett a polgárok előtt az oktatás és művelődés. A nagy protestáns oktatási központokban (Debrecen, Enyed, Patak, Pápa stb.), egymásra épülve valamennyi tagozat megtalálható volt, az elemitől a főiskolai szintig. A kisebb régiók kollégiumaiban (Mezőtúr, Csurgó, Zilah) csak az alsó két fok volt elérhető, a falusi eklézsiákban pedig az elemi. Ez a rendszer működött gyakorlatilag az I. világháborúig. Így a legeldugottabb település tehetséges gyermeke is ebben a rendszerben tanulhatott tovább, és eljuthatott akár Nyugat-Európa bármelyik protestáns egyetemére is. Onnan meg hazatérve lehetett valamelyik kollégium professzora. A „csak” papként, jogászként vagy tanítóként végzetek, ha megválasztották őket, szolgálhattak a régió bármely településén. És lettek a nemzet napszámosai, lángelkű papjai, népben-nemzetben gondolkodó politikusai.

Összegzés

Reformátor eleink az értékteremtés és értékmentés mesterei voltak. Nem véletlen, hogy a protestáns iskolák a magyar művelődés éllovasai lettek a reformáció után is. S az sem véletlen, hogy a református gyökerű tudósok, művészek, polihisztorok, feltalálók nagyobb százalékban voltak és vannak jelen a magyar közéletben, mint más felekezetűek képviselői.

Mire kötelez bennünket református örökségünk? Például református iskolák alapítására és fenntartására, a tudomány magas szintű ápolására, az anyanyelv tisztán tartására, hiszen mi az Ige egyháza vagyunk. Napestig lehetne sorolni feladatainkat a kultúra és az oktatás területén, de a legfontosabb: Isten Igéje 500 évvel ezelőtt és ma is ugyanarra kötelez. Ez éppen elég feladatot ad lelkészeknek, presbitereknek, református gyülekezeti tagjainknak. Ezért érdemes számba venni ma, a 21. század első felében a reformáció örökségét, a nyitott Biblia mellett. Mert eleink példáját, kiállását látva felvetődik a kérdés: *vajon bennünk van-e annyi hitbeli „kurázs”, mint volt fél évezreddel ezelőtt?* Mert a reformációnak így él tovább az a hatása, melynek mi is eszközei vagyunk otthon vagy a munkahelyen, az egyéni vagy a közösségi életben egyaránt.